

rek esetében egy uralkodó ideológia elfogadásával, továbbá a gazdaság, a tömegkommunikáció és az erőszak-szervezetek központi kontrolljával jár együtt; a többpárti demokráciák ezzel szemben a hatalmi koncentráció feloldása felé mutatnak. Mindez nem jelenti azt, hogy a demokratikus berendezkedés tökéletes volna: könnyen elmozdulhat két ellenkező véglet, az oligarchikussá vagy az instabillá válás felé. Így a két rendszer közötti elvi választás nem pusztán azok erősségein és gyengeségein, hanem rajtuk kívül álló értékeken kell hogy alapuljon. Aron szavaival élve: „Hacsak nem szeretjük jobban az erőszakot, mint a vitát, és a háborút inkább, mint a békét, akkor az alkotmányosság rendszerét általánosságban a monopolisztikus egypártrendszer elébe kell helyeznünk.”

Természetesen a demokrácia gyakorlati megvalósulásának is megvannak a maga következményei. Ezek közül is a legfontosabb a pártok közötti versengés. Aron nyomán be kell látnunk, hogy ez a jelenség a képviseleti demokrácia szükségszerű folyománya; a szembenálló politikai erők közötti (akár igen éles) konfliktus, amíg az alkotmányosság keretein belül marad, normális része a rendszer működésének. Ezt a meglátást, legyen bármilyen triviális, napjaink magyar közéletét ismerve nem árt hangsúlyozni. Ami végső soron arra mutat rá, hogy a könyvnek mintegy fél évszázad távlatából

is van érvényes üzenete a köz ügyeire nyitott olvasó számára.

PÁPAY GYÖRGY

(Fordította Kende Péter, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005, 242 oldal, ármegjelölés nélkül)

ANNE APPLEBAUM:

A Gulag története I-II.

A szovjet rendszer egyik legfontosabb jellegzetessége minden bizonnyal a Gulag volt. Arról persze vég nélküli vitákat lehetne folytatni, hogy ez a szocializmus modelljének elvi lényegéhez tartozik-e, vagy csak a megvalósult rendszer terméke; mindenesetre tény, hogy amíg a szovjet rendszer létezett, addig fennállt ez a struktúra is. A „forradalom” után, 1918-ban azonnal létrehozták, és amikor Gorbacsov 1986-ban felszámolta a Gulagot, valójában már megindultak azok a folyamatok, amelyek a bolsevik rezsim bukásához vezettek.

A kényszermunka az orosz történelemben nem volt újdonság, mint ahogy nem volt az számos más szocialista „vívmány” sem, az pedig, hogy a kényszermunkát a szovjet vagy a földesúr követeli meg, bizonyos szinten mindegy. (Innen érthető a hazai és az orosz reakciók közötti különbség, mert ami számukra

megszokott, az nekünk a megtestesült idegenség.)

A Gulag azonban, mint intézmény, alapvetően más jelenség.

A számos megdöbbentő és iszonyatos részlet – például a gyermekek lágere és a láger-gyerekek sorsa, vagy a nők teljesen kiszolgáltatott helyzete – mellett az egyik legfélelmetesebb felismerése a könyvnek az egész láger-komplexum gazdasági-társadalmi irracionálisága, amely végül is arra enged következtetni, hogy – a náciizmushoz hasonlóan – a bolsevizmus is kizárólag a politika primátusa felől közelíthető meg. A rendszer vezetői számára – az állandóan hangsúlyozott és megkövetelt gazdasági eredményesség ellenére – teljesen mindegy volt, mennyire hatékony gazdaságilag a Gulag, a lényeg a társadalom átalakítása, szovjetizálása volt. Maga Trockij ezt úgy fogal-

mazta meg, hogy a társadalomnak „munka-hadsereg” alakulva kell támogatnia a harcoló Vörös Hadsereget. Arra a kérdésre a könyv nem tér ki, hogy a Gulag léte mennyiben volt/lehetett az osztály nélküli társadalom megteremtésére irányuló kísérlet. Németh László egyébként már a '30-as években – többek között – azért utasítja el a szovjet típusú állam- és

gazdasági rendszert, mert az valójában egy államkapitalizmus, amely munkáshadsereget hoz létre e speciális kapitalizmus hízlalására.

Ez a könyv nem egyszerűen a Gulag történetét írja le, hanem tág teret szentel a láger-élet részletes, emlékiratokra támaszkodó bemutatásának, megteremtve azt az emberi miliőt, amelynek révén a számok helyére emberek, a történelmi adatok mellé

arcok kerülnek. Mítoszromboló könyv ez, hiszen szinte kiírhatatlanul tartja magát az a vélekedés nyugaton, hogy Trockij vagy Lenin szocializmusa emberibb színezetű lehetett volna. Applebaum azonban Lenin és a Cseka tevélegessége mellett hangsúlyozza Trockij elvi és gyakorlati útmutatásainak fontosságát is a Gulag születésekor.

Az eredeti szakmáját tekintve újságíró Applebaum könyvét számos orosz kutató és egykori lágerlakó segítségével írta meg, és ezért arra a felismerésre jutott, hogy a Gulag nem egyszerű matematikai kérdés. „Egyetlen szám sem jelezheti a sztálini repressziók egész családok életére és egészségére gyakorolt kumulatív hatását. Egy férfit bíróság elé állítottak, és agyonlőttek, mint a »nép elenségé«-t; a feleségét lágerbe vitték,

mint egy »népellenség hozzá- tartozója«-t; a gyermekei árvaházakban nevelkedtek és bűnbándákba álltak be; az anyjuk belehalt a stresszbe és a gyászba; az unokatestvérei, nagynénjei és nagybátyjai minden kapcsolatot megszakítottak egymással, nehogy maguk is bajba kerüljenek. [...] Végző soron a statisztikák soha nem adhatnak teljes képet a történeletről.» Mindehhez talán csak annyit tehetünk hozzá, hogy a családokon túl a társadalom egészére gyakorolt hatása még ennél is alapvetőbb.

Akinek számára valaha is kétséges volt, hogy a bolsevikok valójában nem egyes társadalmi csoportok, hanem a társadalom *egésze* ellen folytattak hadjáratot – tekintet nélkül az etnikai, nemzetiségi, vallási különbségekre –, az ebből a könyvből bizonyosságot szerezhet erről is.

ÖTVÖS ISTVÁN

(Fordította Tomori Gábor; Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005, 802+408 oldal, 5500 Ft)

JOËL KOTÉK –
PIERRE RIGOULOT:

A táborok évszázada

„Gyűjtőtábor a körülhatárolt / bizonytalan formájú terület” – így határozza meg Pilinszky jól ismert köl-

teménye azon ritka fogalmaink egyikét, melyek makacsul őrzik önazonosságukat abban a korban, amelyben többé „Nem szám a szám. / Nem betű a betű. / Nem mondat a mondat.” S ez a témája a belga és francia történészprofesszorok tollából született könyvnek is: az évszázad, amely megkérdőjelezte megingathatatlanak vélt alapigazságainkat (lásd még Orwell 1984-ét: meddig védhető, hogy $2 \times 2 = 4$?), valamint a konstans fogalom, amelyre e korszak eseményeinek láncolata felűzhető. A szerzőpáros (külön)ítélete szerint ugyanis „a XX. századot úgy is elbeszélhetnénk, hogy elmondjuk a koncentrációs táborok rendszerének történetét”.

Az utószóából kiderül, hogy a könyv egyik ihletője a nagy hatású német filozófus, Hannah Arendt, aki *A totalitarizmus gyökerei* című munkájával megváltoztatta a totális diktatúrákról való gondolkodásunkat, s aki maga is tervbe vette a koncentrációs táborok történetének átfogó igényű feldolgozását. *A táborok évszázada* bizonyos értelemben az ő hallgatóságos végrendeletének teljesítése, mely nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy összegzi az e témakörben végzett vizsgálódások eredményeit, egységes képet formálva az eddig különálló részletekből. Ez a kép szégyenteljes és elszomorító. Akárcsak az a tény, hogy az Arendt halála és a könyv megjelenése között eltelt huszonöt esztendő tovább